

Муромцев І.

ВИБРАНІ ПРАЦІ / Упоряд. А. Нелюби

Х. : Харк. історико-філол. т-во, 2009.— 312 с.

У рецензованій книжці зібрано науковий добробок Ігоря Вікторовича Муромцева, професійна діяльність якого розпочалася понад 45 років тому. Добірка матеріалів засвідчує широту мовознавчих інтересів ученого: з-поміж наукових розвідок вирізняються передусім ті, які порушують проблеми ономастики, лексикології і словотвору, історії українського мовознавства.

Перші (так звані ономастичні) його праці з'являються ще в 60-х роках минулого століття. Автор активно й скрупульозно розробляє питання, пов'язані з гідронімією: це статті «Гідронімія басейну Сіверського Дінця відтопонімічного походження» (1964), «З спостережень над мікрогідронімією Донецької та Луганської областей» (1965), «Історія фіксації гідронімії басейну Сіверського Дінця у пам'ятках різних періодів» (1965), «Відетнонімічна гідронімія басейну Сіверського Дінця» (1965), «Відфітонімічна гідронімія басейну Сіверського Дінця» (1965), «Соціальний стан як мотив домінування гідрооб'єктів басейну Сіверського Дінця» (1965) та ін. Цінним є те, що до аналізу залучався фактичний матеріал, який «частково є уточненням уже відомих водних назв, фіксацією їх розмовних варіантів, а також доповнює новими даними наявну при Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ономастичну картотеку», адже, як зауважує сам автор, «під час топонімічної експедиції у Луганську та Донецьку області (червень, 1963 р.) було обстежено більше 40 населених пунктів, що містяться на берегах річок Сіверського (Північного) Дінця, Казенного Торця, Бахмутки, Жеребця, Красної, Айдару, Лугані, Луганчика, Деркула та їх дрібніших притоки» (с. 11). Усі гідронімічні найменування вчений диференціює: а) за характерними властивостями (ознаками) водоймищ, б) за назвою колишнього власника землі (території) або першопоселенця, в) за назвою населеного пункту (с. 12). До того ж поза увагою не залишається й детальніша локалізація названих лексико-семантичних груп, а також ступінь їхньої уживаності (с. 14–18), трансформація назв під впливом народної етимології, що здебільшого стосується запозичень. Так, наприклад, сказане проілюстроване таким чином: «ветипове для слов'янського фонетизму селище імені Лібкнехта трансформувалося у близьке й зрозуміле Липник (є Липниківський став, ходять липниківські автобуси); темне за значенням

Деркул перетворилося у більш ясне Деркун (від дієслова «деречтати», за аналогією до «швіркун», «говорун», «щебетун»)» (с. 18). Чимало уваги приділено й структурній характеристиці мікрогідронімії (с. 18–19), розв'язанню проблеми різної часової стійкості (тривалості) окремих типів гідронімів (с. 20–22), що, власне, сприяло появі цілого ряду наукових розвідок. Добре розуміючи те, що «проблема встановлення часової віднесеності досить складна», учений переконали: усе-таки можна «до певної міри визначити хронологічні межі поставання більшості назв досліджуваного басейну (басейну Сіверського Дінця.— Ж. К.)» (с. 23). Авторські розмірковування, добірний фактичний матеріал не залишають місця для сумнівів (с. 24–34). Розглядаючи історію фіксації гідронімії басейну Сіверського Дінця в пам'ятках різних періодів, І. В. Муромцев уже тоді окреслює перспективне завдання — «простежити, у якому напрямку розвивалися основні способи називання гідрооб'єктів протягом зазначеного часу через визначення типів місцевої гідронімії та аналізу кожної конкретної семантичної групи гідронімів басейну» (с. 34). Науковець зосереджується на виконанні поставленого завдання, а науковий світ, зокрема лінгвістичний, мав змогу ознайомитися з низкою його праць, як-от: «Гідроніми — родові характеристики об'єкта» (1966), «Назви-характеристики гідрооб'єкта за розмірами, формою, розміщенням» (1966), «“Прирічковий” чинник як основа називання гідрооб'єкта» (1966), «“Культурні назви” і гідронімія басейну Сіверського Дінця» (1966), «Гідроніми, співвідносні з назвами представників тваринного світу» (1967), «Відантропонімічні гідроніми басейну Сіверського Дінця» (1967). Семантичні групи, покладені в основу назв статей (тез), передбачені класифікацією, репрезентовано працею «Принципи лінгвістичної класифікації гідронімів» (1966), де представлено 12 семантичних типів (с. 42). Крім того, у межах басейну виокремлено ще й невелику групу гідронімів «з неясною семантичною структурою» (с. 42).

Від початку 90-х років І. В. Муромцев урізноманітнює ономастичну проблематику. Предметом його зацікавлення стають функції топонімів і топонімічних комбінацій (с. 97–103), конотація власних назв у художньому тексті (с. 104–110), конотативна ономастика у творах Івана Багряного (с. 111–119) і т. ін. Причому науковець, як і раніше, демонструє

вміння чітко окреслювати ту чи ту проблему й ілюструє шляхи її можливого розв'язання, даючи подекуди цінні поради та пропозиції, як-от: «Та незнання законів ономастики поміщається — результатом цього є поява в народному мовленні лєнінок, сталінок, хрущоб, кравчучок і под. Функціями ономатів не можна нехтувати, їх урахування при назовништві і має стати основною функцією топонімічних комісій» (с. 103).

Не менш цікавими є праці, представлені в розділі «Лексикологія і словотвір». Вони демонструють різні аспекти лексичних і словотвірних досліджень: від системної організації лексики сучасної української мови (с. 120–128) до пародійності та оказіональності (с. 161–162) (див. також: «Пародії Юрія Івакіна (лінгвістичний аспект)» (с. 163–164), «Оказіоналізми у мові творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка» — с. 165–167). Висвітлюючи факти системної організації лексичного складу сучасної української мови, учений наголошує: «Поява нових слів і випадання застарілої лексики, розвиток функціональних мовних стилів, формування і розвиток тематичних шарів сучасної української лексики, процеси збагачення української фразеології, лексико-фразеологічна система сучасної української мови в епоху НТР — кожне з цих та й ряд інших, тут не названих питань, є вдячним матеріалом для розкриття закономірної, системної організації і функціонування лексико-фразеологічного складу української мови» (с. 127). Згодом І. В. Муромцев успішно скористається отим «вдячним матеріалом», а вітчизняна наука збагатиться ще не одним його науковим доробком, з-поміж яких, скажімо, вирізняється «Енантіосемія як спосіб номінації в сучасній українській мові» (с. 128–151). Висловлені міркування потребують подальшого осмислення, узагальнення, конкретизації, а тому можуть стати підґрунтям для подальших наукових розвідок. Цікаві ідеї можна почерпнути і з праць із історії мовознавства, зокрема таких, як: «Дещо про традиції й сучасну лінгвістичну термінологію (полемічні нотатки)», «Шляхи творення української термінології в концепції і практиці М. П. Драгоманова», «Роль праць Я. Ф. Головацького у розвитку української фонетики і морфології», «Значення праць П. Г. Жигецького для розвитку морфології сучасної української мови», «Ідеї О. О. Потебні у розвитку морфології сучасної української мови» та ін. Більшість із них присвячена постатям видатних українських мовознавців, ідей та наукова спадщина яких знайшли належне поцінуван-

ня в міркуваннях автора рецензованої праці. І це цілком закономірно. Адже, наприклад, говорячи про П. Г. Жигецького, І. В. Муромцев зазначає: «Усі наведені вище думки видатного українського вченого, а особливо ідея зростаючої ролі морфологічних чинників для звукових змін, без сумніву, лишаються актуальними і в наш час і можуть бути плідно використаними в подальших сучасних морфологічних розвідках» (с. 194). Подібними узагальненнями закінчується майже кожна зі статей на пошанування тієї чи тієї видатної особистості, пор.: «... по-стать Ю. Шевельова — історика і світового мовознавця — достойна уваги і потребує дальших студій у цьому напрямку» (с. 222). І. В. Муромцев не стояв осторонь і, так би мовити, «насутишних» проблем: його цікавили насамперед стан і статус української мови в Харкові (с. 234–242), осмислюючи які, він, як і завжди, демонструє свій патріотизм і свою українськість.

Варто наголосити, що неабияку цінність становить лексикографічна праця автора, зразком якої є представлений у рецензованій книжці «Етимологічний словник гідронімії басейну Сіверського Дінця». Зацікавлений читач зможе почерпнути для себе чимало інформації, адже, на наше переконання, кожен із мешканців басейну Сіверського Дінця не раз задавався питанням, чому саме таку назву має відповідна річка (озеро, ставок і т. ін.). Запропонований доробок містить не лише назви вод і потоків Донецького річкового басейну, а й їх етимологічне трактування (с. 248). Наприклад: «Теліга, п. п. Сів. Дінця (КРУ, 140, М., 45). Фіксується з XVII ст. (КБЧ, 71). Неясно. Фіно-угорські джерела (назви на -г(а) малоімовірні (див. статтю “Олега”). Можна тлумачити назву й на тюрському ґрунті: татльї — “солодкий, приємний на смак” (Р., III, I, 1907); татльїк — “солодкість” (Р., III, I, 908); татльїк — “приємний смак, солодкий, смачний” (Р., III, I, 1094) — за фізико-географічними особливостями гідрооб'єкта (смак води). Див. також татльїсу — “прісна вода” (Р., IV, I, 744) — у народі таку воду на відміну від солоної звуть солодко (так само і молоко розрізняють *солодко* (звичайне, свіже) і *кисле* — МТЕ, 1961–1963). Цей варіант вважаємо більш імовірним» (с. 258). Подібні етимологічні коментарі є дуже важливими, а сама лексикографічна праця заслуговує на увагу й інших ономастів.

Ж. КОЛОЇЗ
(Кривий Ріг)